

KADINLARIN HZ. PEYGAMBER'E YÖNELTİKLERİ SORULAR VE BUNLARIN EĞİTİM AÇISINDAN DEĞERİ

Recep ASLAN (*)

Özet

Hız. Peygamber, kadınların öğrenme çabalarını her koşulda destekleyerek, yaşadığı dönemin şartlarına göre bir eğitim hamlesi başlatmıştır. Vahyin desteğiyle özgün bir konum kazanan sahâbi kadın, İslam dünyasında sonradan meydana gelmiş kadın algısının çok ilerisinde bir cesaretle sosyal hayatın bütün alanlarında yer aldığı gibi eğitim alanında da kendisini göstermiştir. Bu makalede; kadınların Hz. Peygamber'e sordukları sorular ve bunun eğitim açısından önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Hz. Peygamber, kadın eğitimi, soru.

Women's Questions Directed to the Prophet and Their Value in Terms of Education

Abstract

The Prophet Muhammad started a movement of education according to the conditions of the era by supporting women's learning efforts in all circumstances. Gaining an original position with the support of divine inspiration, Sahabiyyah manifested themselves courageously in the field of education as well as in all spheres of social life far ahead of the perception of woman that came into existence later on in the Muslim world. The questions posed by women to the Prophet and the importance of these questions in terms of education will be investigated in this article.

Key Words: Islam, the Prophet, the Education of Woman, Question.

---

*) Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim DKAB Bölümü
(e-posta: recep_aslan72@hotmail.com.)

Giriş

Kur'an cehalet ve barbarlığın zirvede olduğu, adalet ve hak kavramlarının tamamen unutulduğu, insanın özellikle de kadının hiçbir hakkı olmadığı bir toplumda, bütün insanlık için rehber ve öğretici nitelikleriyle donatılan bir Peygamber'in gönderildiğini belirtir. Esed'in ifadesiyle Kur'an 'bilinç ve bilgiye verdiği önem sonucunda mensupları arasında entelektüel (ilmî) bir merak dalgasının ve bağımsız bir araştırma ruhunun uyanmasını sağladı. (Esed, 2002: XXI). Bu anlamda daha önce hiçbir anlam ifade etmeyen okuma, yazma, kitap, kalem vs. kavramlar, kutsal olanın da desteğiyle yepyeni anlamlar kazandı, daha doğrusu Müslümanın zihin dünyası bilgi merkezli bir yenilenmeyle yeni kavramsal çerçeveye kavuştu.

“Ümmîler arasından, kendilerine ayetleri okuyan, onları arıtan, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Onlar, daha önce, şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde idiler” (Cuma, 62/2; Ayrıca bkz. Bakara, 2/129, 151; Âl-i İmrân, 3/164).

Bu ayette Kur'an, Hz. Peygamber'in tebliğ görevinin eğitim ve öğretimle gerçekleşeceğine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber de kendisini bir muallim olarak takdim etmiştir. (Müslim, 2006: Talâk, 4; İbn Mâce, t.y.: Mukaddime,17). Tabiatıyla merkezinde Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in bulunduğu öğrenim faaliyetinde belli bir zaman ve mekân sınırlaması söz konusu olmamıştır. Her Müslüman'ın gözettiği hedef, vahyin tatbikçisi konumunda olan Hz. Peygamber'in hayatına imkân ölçüsünde şahid olmak, problemlerini O'na iletmek için çaba göstermektir (Hatiboğlu, 2009: 97).

Tanıklık ve tebliğ gibi iki istikamette yürüyen bu faaliyet çerçevesinde kadınlar soru ve sorunlarını bizzat veya bir aracı vasıtasıyla Hz. Peygamber'e iletip cevap ve çözümlerini öğrenmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber de bütün insanlara peygamber olarak gönderilmesinin tabii bir sonucu olarak, İslam dinini tebliğde veya sorunları çözmede kadınlara önemli bir rol yüklemiştir. Mekke'de ilk Müslümanlara İslâm dinini ve Kur'an'ı öğrettiği gibi, daha sonra Medine'de kadınların öğretimine özel bir gün ayırmıştır (Okıç, 1981: 27; Bolelli, 1998: 29; Hatiboğlu, 2009: 97; Topaloğlu, 2004: 251). Konuyla ilgili olarak Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği bir hadiste belirtildiğine göre; Medineli kadınlar, toplanıp Hz. Peygamber'in yanına gelmişler ve ona: “Erkeklerden bize sıra gelmez oldu. Onlar, daima meclislerinize gelirler, ilim ve dinî konuları öğrenirler. Biz, erkeklere nazaran güçsüzüz. Bizim için bir gün tahsis edin, gelip sizi dinleyelim ve bilmediklerimizi öğrenelim” demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onlara belirli bir günde vaaz eder, tavsiyelerde bulunurdu (Ahmed b. Hanbel, 2001: XVII, 398; Buhârî, 1980: İlim, 35; İ'tisâm, 9; Müslim, 2006: Birr ve Sıla, 47). Bu hadisi açıklarken Aynî (ö. 855/1451), kadınların dinî problemlerini sormalarının ve bu konuda erkeklerle konuşmalarının câiz olduğunu ifade eder (Aynî, 2001: II, 203). “Hz. Peygamber'in kadınlara tahsis ettiği dersler” başlığı altında bu rivâyeti nakleden Okıç, bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: “İslâmiyet'te kız ve kadınlara mahsus ilk dini okul, fiilen, böylece kurulmuş oldu.” (Okıç, 1981: 27).

Medine'de Müslüman kadınların, karşılaştıkları her türlü problemle ilgili olarak Hz. Peygamber'e başvurduklarını ve problemleriyle ilgili cevap aldıklarını gösteren pek çok

rivayet söz konusudur. “Hayâ duygusu onları dinlerini öğrenmekten alıkoymadı.” (Ahmed b. Hanbel, 2001: XLII, 73; Buhârî, 1980: İlim, 51; Müslim, 2006: Hayız, 13; Ebû Dâvûd, 1999: Tahâre, 120; İbn Mâce, t.y.: Tahâre, 124; İbn Huzeyme, 1970: Vudu', 186). Sahâbî kadınların, ilim öğrenmek için her fırsatı değerlendirdikleri söylenebilir. Hz. Peygamber de kadınların bu ilmî merakını her zaman önemsemiştir. Hz. Peygamber'in bayramlar vesilesiyle Müslüman topluma irad ettiği hutbeler genel hatlarıyla nakledilirken; erkekler safından ayrılıp kadınlar safına gelerek söylediği sözlerin en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar nakledilmesi, oldukça dikkat çekicidir (Tuksal, 2000: s. 117). Bu rivâyetlerden en meşhur olanı, İbn Abbâs'ın naklettiği şu hadistir: “Bir gün Hz. Peygamber, mescitte vaaz ettikten sonra kadınlara duyuramadığını zannetti. Yanında Bilâl olduğu halde mescitten çıktı ve kadınlara vaaz ederek sadaka vermelerini emretti. Bilâl da elbisesini açmış duruyordu. Ardından kadınlar yüzük, halka ve diğer kıymetli eşyasını ona atmaya başladılar” (Buhârî, 1980: İlim, 32. Benzer rivâyetler için bkz.: Ahmed b. Hanbel, 2001: III, 387; V, 359; 444; Buhârî, 1980: 'İdeyn, 16,18; Nikâh, 124; Müslim, 2006: Salâtu'l-'İdeyn, Bâblardan önce; Ebû Dâvûd, 1999: Salât, 242; İbn Mâce, t.y.: İkâmetu's-salât, 155; Nesâî, 2001: İlim, 36).

Sahâbîler bir taraftan Hz. Peygamber'in kendilerine yaptıkları vaazlar ve diğer sohbetler vasıtasıyla İslâm dinini öğrenmeye çalışırken diğer taraftan, kadın olsun erkek olsun, karşılaştıkları sorunların çözümünü ve zihinlerini meşgul eden soruların cevabını alabilmek için her zaman Hz. Peygamber'e başvurma imkânına sahiptiler (Toksarı, 1993: XXIX, S. 4, ss. 69; Okıç, 1981: 28). Kadınlar en mahrem sayılabilecek konularda bile Hz. Peygamber'e soru sormaktan çekinmezlerdi. Bu makalemizde sahâbî kadınların Hz. Peygamber'e ne tür sorular sorduklarını ve Hz. Peygamber'in verdiği cevapları incelemeye çalışacağız. Kadınların Hz. Peygamber'e yönelttikleri birçok soru vardır. Bütün bu rivâyetleri burada zikretmek makalemizin hacmini aştığı için belli konulardaki hadislerle yetineceğiz (Bu konuda geniş bilgi için bkz.: İbn Kayyım el-Cevziyye, 1993; Ebû Gudde, 2001).

I. Kadınların İbadetle İlgili Sordukları Sorulardan Örnekler

Sahâbî kadınlar, temizlik, namaz, oruç, zekât, hac, kurban vb. birçok konuda Hz. Peygamber'e sorular yöneltmişler. Hz. Peygamber de onların sorularına çeşitli şekillerde cevaplar vermiştir. Özellikle kadınların özel durumları düşünüldüğünde bu sorulara verilen cevapların ayrı bir literatür oluşturduğu görülür.

a. Temizlikle İlgili Yöneltilen Soru

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre Esmâ b. Şekel, Hz. Peygamber'e hayızdan sonra nasıl yıkanacağını sormuştur. Hz. Peygamber: “Sizden biri suyunu ve sidresini¹ alıp temizlenir. Temizliği güzelce yapar. Sonra başına su dökerek başını kuvvetlice ovalar, su saç diplerine kadar ulaşır. Ardından vücuduna su döker. Sonra üzerine misk sürülmüş bir pamuk parçası alarak bununla temizlenir” buyurmuştur.

1) Sidre, sidr ağacının yaprağıdır. Meyve veren ve yaprakları temizleyici olarak kullanılan bir ağaçtır (İbn Manzûr, t.y.: III, 1119; Zemahşerî, 1993: II, 168).

Esmâ ardından “Onunla nasıl temizlenecek ki?” diye sorunca Hz. Peygamber: “Subhanallah! Onunla temizlenirsin işte!” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Âişe gizliden söylemek istemişçesine (fısıldayarak Esmâ’ya) “kanın çıktığı yere sürersin” demiştir.

Esmâ Hz. Peygamber’e cünüplükten sonra yıkanmayı da sormuş. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Su alır ve güzelce temizlenir veya iyice temizlenir. Sonra başına su dökerek başını ovalar, su saç diplerine kadar ulaşır. Ardından vücuduna su döker.”

Esmâ’nın cesaretine hayran kalan Hz. Âişe: “Ensâr kadınları ne iyi kadınlardır. Hayâ duyguları, onların dinlerini öğrenmelerine mani olmuyor” demiştir (Müslim, 2006: Hayız, 13; Ahmed b. Hanbel, 2001: XLII, 72–73).

Bu rivâyette görüldüğü gibi Esmâ, Hz. Peygamber’in eşi Hz. Âişe yanında olduğu bir zamanda kadınların özel durumlarıyla ilgili olan, mahrem sayılabilecek bir konuyu Hz. Peygamber’e sormuş, O da bir öğretmen gibi detaylı bir şekilde sorularına cevap vermiştir. Ebu Gudde bu rivâyeti değerlendirirken öğretimle ilgili pek çok hususun yer aldığını ifade etmiştir. Ebu Gudde, bu hadisle ilgili olarak; muallimin hayret ettiğinde subhânallah demesi (şaşkınlığını ifade etmesi), mahrem konuları öğretirken kinâyeli ifadeler kullanmanın güzel olacağı, hanımların özel hallerini âlime sorması, soru soranın anlaması için cevabını yinelemek gibi birçok öğretim ilkeleri olduğunu ifade etmiştir (Ebû Gudde, 2001: 159–160). Bunların ötesinde Esmâ’nın bu davranışı, gündelik hayatla ilgili en mahrem konulardan birinde bile dinin hükümlerini öğrenme, hayatını dinin ilkelerine göre şekillendirme hassasiyeti açısından önemlidir. Daha önceki geleneksel uygulamalarını hiç kimseye sormadan devam ettirme imkânı da söz konusu olmasına rağmen, yukarıda bahsetmiş olduğumuz bilgi ve bilinç temelli zihinsel dönüşümün kısa sürede geldiği düzeyi göstermek açısından bu örnek önemlidir. Ayrıca bu örnek Lapidus’un (2005: 72–75) belirttiği gibi İslam dininin kısa sürede bütün Müslümanların gündelik hayatlarını nasıl değiştirdiğini ve dönüştürdüğünü de göstermek açısından önemlidir. Ona göre Hz. Peygamber’i başarılı kılan temel faktörlerden biri onun bu şekilde hem kendi hayatını hem de diğer inananların hayatını dönüştürerek aile hayatının en mahrem konularına kadar yeni bir düzenleme getirmesidir (bkz. Lapidus, 2005: 73).

b. Namazla İlgili Olarak Yöneltilen Soru

İbadet hayatının önemli bir alanını oluşturan namazla ilgili olarak, erkeklerin yanı sıra sahâbî kadınların da değişik sorular Hz. Peygamber’e yönelttiklerine rivayetlerde rastlamaktayız. Mesela Hz. Âişe kendisinin namazla ilgili olarak Hz. Peygamber’e sorduğu bir soruyu şu şekilde nakletmektedir: Ben Hz. Peygamber’e namazda başı etrafa (sağa sola) çevirmeyi sordum. Hz. Peygamber: “O, kulun namazından şeytanın kapıp kaçtığı bir şeydir” buyurdu. (Buhârî, 1980: Ezân, 93; Bediü’l-halk, 11; Ebû Dâvûd, 1999: Salât, 161; Tirmizî, t.y.: Ebvâbu’s-salât, 413; Nesâî, 2001: Seh, 80; Mesâcid, 459; Ahmed b. Hanbel, 2001: XL, 475; XLI, 266).

Hz. Âişe’nin daha ziyade fıkhnın bir konusu olan bu sorusu huşu içerisinde namaz kılmanın ölçülerini öğrenmeye yönelik çabasının bir göstergesidir. Daha sonraki dönemde İbn Hacer el-Askalani’nin (İbn Hacer, 1379:II, 234) belirttiği gibi bu soruya verilen cevap namazda hangi tür bakışın namazı bozduğuyla ilgili bir ölçü olmuştur.

c. Oruçla İlgili Soru

Abdullah b. Abbâs'ın naklettiğine göre bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek: "Annem üzerinde bir ay oruç olduğu halde vefat etti" demiştir. Hz. Peygamber: "Ne dersin? Annenin üzerinde bir borç olsaydı onu öder miydin?" buyurmuştur. Kadın: "Evet" demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Öyleyse Allah'ın borcu ödenmeye daha layıktır" buyurmuştur (Müslim, 2006: Sıyâm, 27; Ahmed b. Hanbel, 2001: III, 434; V, 394).

Rivâyette ismi verilmeyen bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek fikhî bir soru sormuş; Hz. Peygamber de onun sorusuna cevap olarak soruyla karşılık vermiştir. Ayrıca bu hadiste görüldüğü gibi yabancı hanımlar da rahatlıkla Hz. Peygamber'e gelerek zihinlerini meşgul eden soru/sorunlarını arz etmişler; Hz. Peygamber de onlara gereken cevabı vermiştir.

Hız. Peygamber'in kullandığı soru-cevap yöntemi tarihsel süreç içerisinde sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Felsefe tarihinde ve eğitim biliminde sokratik tartışma yöntemi olarak isimlendirilen bu öğretim yöntemi, öğrencinin eğitim sürecine aktif katılımını sağlayan ve bilgiyi öğrenciye bulduran bir yöntemdir. Nitekim günümüz eğitim anlayışında, öğretimde öğretmenin telkinlerine dayalı yaklaşımlar yerine öğrencinin aktif katılımına dayalı öğretim stratejileri daha çok önerilmektedir (Erden ve Akman, 2008: 168). Bu yöntemle; yapıcı ve üretici düşünme, öğrenmeye karşı ilgi uyandırma, bilgiyi zihinde sistematize etme, yeni araştırmalara rehberlik etme, grup halinde düşünme becerisi geliştirme, yeni değer ve tutumları cesaretlendirme gibi birçok kazanımı yerleşik kılmak mümkündür (Aydın, 2004: 212). Bu yöntemin en önemli kazanımlarından biri de soru soranın kendisinin yönlendirmeye cevaba ulaşmasıdır. Bu sayede öğreticinin rehberliğinde kişi kendisi sorulara verdiği cevaplarla soruyu kendisi cevaplamış olur (Cevzci, 2011: 30) Örnekte dikkat edilirse aslında sahabi kadın kendisi cevaba ulaşmıştır. Ayrıca bu yöntemin daha sonraki İslam eğitim kurumlarında sıklıkla uygulandığı da görülür.

d. İnfakla İlgili Soru

Sahâbî kadınlar Hz. Peygamber'e bireysel ibadetleri ve yaşantılarıyla ilgili sorular sordukları gibi, aile hayatını ve toplumsal yaşantıyı ilgilendiren konularla ilgili sorular da yöneltmişlerdir. Hayatın her alanını kuşatan bu soru yelpazesinden de anlaşılıyor ki, saadet asrında kadınlar hayatın dışında değillerdi. Bunun tam aksine ailevi konularda ve toplumsal hayatın diğer boyutlarında sorumluluk alıyorlardı. Örneğin, bireysel yönüyle birlikte toplumsal yönü de olan sadaka konusunda, Hz. Esmâ binti Ebî Bekr Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: Ey Allah'ın Elçisi! Zübeyr'in getirdiğinden başka hiçbir şeyim yok. Bu durumda ben de sadaka olarak bir şeyler verebilir miyim? diye sordum. Peygamber (s.a.v.): "Sadaka verebilirsin. Kesenin ağzını bağlama. Yoksa Allah da sana kısarak verir" (Buhârî, 1980: Hibe, 15; Müslim, 2006: Zekât, 28; Ebû Dâvûd, 1999: Zekât, 46; Tirmizî, t.y.: Birr, 40; Nesâî, 2001: Zekât, 64; Aşretu'n-nisâ, 73; Ahmed b. Hanbel, 2001: XLIV, 481).

Esmâ binti Ebî Bekr kocasının malından sadaka verip vermeme konusunda Hz. Peygamber'e danışır. Hz. Peygamber de bu konuda kendisine izin verir ve cimriliğin

kötü bir şey olduğuna dair ona uyarıda bulunur. Hz. Peygamber'in Esmâ'ya kocasının kazancından harcama yapmasına izin vermesi, evin mali durumunu ilgilendiren bir konuda kadının tasarrufta bulunmasına verdiği bir ruhsat olarak da değerlendirilebilir.

Bu rivayetten yola çıkarak saadet asrındaki bütün kadınların Esmâ binti Ebi Bekr gibi ev hanımı olduğunu ve eşlerinin parasıyla geçindiğini zannetmemeliyiz. Çünkü başta Hz. Hatice olmak üzere ticaret gibi uğraşları olan ve ekonomik hayatın içinde olan birçok sahâbî kadından bahsedilmektedir.

e. Haccla İlgili Sorular

e. 1. Hacca Niyet

Dubaa binti Zübeyir, Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben hac yapmak istiyorum. Niyetimle şart koşabilir miyim?" Hz. Peygamber: "Evet" dedi. Dubaa: "Nasıl niyet edeyim?" deyince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Emrine hazırım, Allah'ım emrine hazırım, bulunduğum yerden başlayarak beni alıkoyacağıın yer ve zamana kadar de." buyurdular (Ahmed b. Hanbel, 2001: XLIV, 578; Dârimî, 2000: Menâsik, 15; Ebû Dâvûd, 1999: Menâsik, 22; Tirmizî, t.y.: Hac, 97; Nesâî, 2001: Hac, 60).

Hz. Peygamber'in amcasının kızı olan Dubaa binti Zübeyir, Rasûlullah (s.a.v.)'a gelerek hacca niyeti nasıl getirmesi gerektiği konusunu O'na sormuş; O da konuyla ilgili gereken bilgiyi vermiştir. Başka rivâyetlerde; bu hanım sahabînin rahatsızlığı nedeniyle hac menâsikini tamamlayamayacağıından korktuğu için durumunu Hz. Peygamber'e arz ettiği, Hz. Peygamber'in de ona ibadetten âciz kaldığı yerde ihramdan çıkmayı şart koşmasını tavsiye ettiği nakledilir (Müslim, 2006: Hac,15).

Bu örnekler Nicholson'un (1979: 281) İslam eğitim anlayışının teşekkül ettiği bu dönemdeki gelişmeler karşısındaki şaşkınlığına hak verecek düzeydedir. Daha sonraki dönemlerde daha sistematik hale gelecek öğrenme merakının 'toplumun bütün unsurlarının bir anda öğrenci, ya da hiç değilse edebi sanatların koruyucusu' (Nicholson, 1979: 280-281) haline gelmesinin ilk adımlarının nasıl atıldığını göstermek açısından sahabî kadının ilgi ve merakı önemli bir temel oluşturur.

e. 2. Çocuğun Haccı

Abdullah b. Abbâs'ın naklettiğine göre; hac yapmakta olan bir kadın çocuğunu havaya kaldırarak "Ya Rasûlullah! Bunun haccı olur mu?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Evet, sana da ecir vardır" buyurdu (Mâlik b. Enes, 2003: Hac, 94; Müslim, 2006: Hac,72; Ebû Dâvûd, 1999: Menâsik, 8; Tirmizî, t.y.: Hac, 83; İbn Mâce, t.y.: Hac, 11; Nesâî, 2001: Menâsik, 15; Ahmed b. Hanbel, 2001: IV, 71; V, 272).

Başka bir rivâyette; Hz. Peygamberin, hac yapmak üzere gelen bir kervanla karşılaştığı ve onlarla kısa bir tanışmadan sonra kervan'dan bir kadının, çocuğunun haccının makbul olup olmadığını Rasûlullah'a sorduğu nakledilmiştir (Müslim, 2006: Hac,72; Ebû Dâvûd, 1999: Menâsik, 8). Ebû Gudde, bu hadisi "Rasulullah'ın soru soranın sorusuna fazlasıyla cevap vermesi" başlığı altında zikretmiştir (Ebû Gudde, 2001: 114–115). Gerçekten kadın, sadece çocuğun haccından sormuş, Hz. Peygamber de "haccı olur" buyur-

muş, “sana da ecir vardır” diye ilave etmiştir. Hz. Peygamber’in bu sözü, hem kadının bu güzel davranışına hem de ondan sonra gelecek olan ana babalara bu şekilde davranmaları yönünde büyük bir teşviktir. Yani hacdaki bu azametli manzara ve kalabalığı görecekle-rinden ve dinin muhteşem beşinci esası iç dünyalarında yer edeceğinden dolayı, verecek-leri sıkıntılara ve eziyetlere katlanmayı göze alarak onları Beytullah’a götürmeye büyük bir özendirir (Ebû Gudde, 2001: 115).

e. 3. Yalınayak Ka‘be’ye Yürüneyi Nezretmek

Ukbe b. Amir anlatıyor: “Kız kardeşim Beytullah’a yalınayak yürüyerek gitmeye nezretmişti. Bu hususta Hz. Peygamber’e sormamı talep etti. Ben de sordum. Hz. Pey-gamber: “Hem yürüsün, hem de binsin” buyurdular” (Buhârî, 1980: Cezâu’s-sayd, 27; Müslim, 2006: Nüzûr, 4; Ebû Dâvûd, 1999: Eymân ve’n-Nüzûr, 18; Nesâî, 2001: Nüzûr, 32; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXVIII, 609–610).

Bu rivâyette görüldüğü üzere, Ukbe’nin kız kardeşi, Mescid-i Haram’a yapacağı ziya-rette yürüyerek gitmeyi nezretmiş; bu durumu kardeşi vasıtasıyla Hz. Peygamber’e sor-mayı istemiştir. Hz. Peygamber de, Ka‘be’ye yapılacak olan ziyarette yürüyerek gitmesi veya binekli olması hususunda onu serbest bırakmıştır. Kadınlar, bazen sorularını Hz. Peygamber’e dolaylı olarak da sormuşlardır. Hz. Peygamber de sorularına cevap vermiş ve durumu kolaylaştırıcı yönde (yürüyerek gitmesi veya binekli olması hususunda mu-hayyer bırakarak) cevap vermiştir.

f. Hz. Peygamber’in İbadete Düşkünlüğü

Hiz. Âişe şöyle demiştir: Hz. Peygamber (yalnız başına) namaz kıldığı zaman, ayakları patlayacak derecede ayakta dururdu. Hiz. Âişe bu meşakkatin hikmetini öğrenmek istemiş ve merakını gidermek için bu durumu Hz. Peygamber’e sormuştur: “Ey Allah’ın Elçisi! Allah senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını bağışladığı halde, yine bunu mu yapıyor-sun?”. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ey Âişe! Şükreden bir kul olmayayım mı?” diye cevap vermiştir (Müslim, 2006: Sıfâtü’l-münafikîn, 18; Buhârî, 1980: Tefsîr, 48; Ahmed b. Hanbel, 2001: XLI, 340–341).

Hiz. Peygamber’in, bütün günahları bağışlandığı halde, yalnız başına fazla ibadet et-mesi, Hiz. Âişe’nin dikkatini çekmiştir. Bu durumu Hz. Peygamber’e sormuştur. Hiz. Pey-gamber de Hiz. Âişe’nin sorusuna soruyla cevap vermiştir.

Genel olarak sorulan sorular ve verilen cevaplara bakıldığında, aslında Hiz. Peygamber’in eğitim faaliyetlerinin soruyu soran ile cevap veren arasında kalmadığı gö-rülür. Kendi döneminde zaten her bir sorunun cevabının yayıldığı ve kadınlar arasında bunların uygulandığı bir gerçektir. Ayrıca daha sonraki dönemde bu soru ve cevaplardan yola çıkılarak bir ahlak ve hukuk geleneği oluşmuştur. Diğer bütün alanlarda olduğu gibi; sahâbî kadın, daha sonraki nesle bu yönüyle de örnek olmuştur.

II. Kadınların Çeşitli Konularda Sordukları Sorulardan Örnekler

Kadınlar, Hiz. Peygamber’e sadece ibadetle ilgili sorular sormamışlardır. İbadetlerin dışında çok farklı konularda da Hiz. Peygamber’e sorular yöneltilmişlerdir. Hiz. Peygamber

de, ibadet konularında olduğu gibi çeşitli konularda kendisine yöneltilen sorulara da kısa, veciz ve toplumu eğitici şekilde cevaplar vermiştir. Bu konularda da çok farklı sorular sorulmuş; ama biz burada bütün bu soruların örneklerinden birkaçıyla yetineceğiz.

a. Kur'an'ı Anlamaya Dair Sorular

a. 1. Âl-i İmrân Sûresinin 7. Âyetinin Tefsiriyle İlgili Soru

Hz. Âişe şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e Âl-i İmrân sûresi 7. ayeti olan "...Kalpleri gerçeklerden sapmaya meyilli olanlar, sırf kafaları karıştıracak şeyler bulmak için ve ona keyfi anlamlar yüklemek amacıyla kitabın müteşabih denilen kısmına uyarlar..." ayetinin tefsirini sordum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Onları gördüğünüz zaman kendilerini tanıyın ve onlardan sakının" Tirmizî, t.y.: Tefsîr, 4; Ahmed b. Hanbel, 2001: XL, 255; XLI, 407).

Bu hadiste; Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e Âl-i İmrân sûresi 7. âyetinde geçen "...Kalpleri gerçeklerden sapmaya meyilli olanlar..." kısmının tefsirini sormuş; Hz. Peygamber de âyetin mesajını saptırma niyetinde olanları tanıyıp onlardan sakınmayı emretmiştir.

a. 2. İbrâhîm Sûresinin 48. Âyetinin Tefsiriyle İlgili Soru

Hz. Âişe şöyle demiştir: "O gün yer başka yerle, gökler de (başka göklerle) değiştirilir..." (İbrâhîm, 14/248) âyetini sordum. Ey Allah'ın Elçisi! İnsanlar o gün nerede olacak? diye sordum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sırat üzerinde (olacaklar)!" buyurmuştur (Müslim, 2006: Sıfâtü'l-kıyâme, 2; Tirmizî, t.y.: Tefsîr, 15; İbn Mâce, t.y.: Zühd, 11; Dârimî, 2000: Rikâk, 88; Ahmed b. Hanbel, 2001: XL, 79).

Başka bir rivâyette de; Hz. Âişe bu âyet hakkında : "Bu sırada insanlar nerededir?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Bu soruyu senden önce ümmetinden hiç kimse sormadı. İnsanlar o gün sırat üzerinde (olacaklar)!" şeklinde buyurmuştur (Ahmed b. Hanbel, 2001: XLI, 226). Hz. Âişe de kendisinin bu âyet hakkında Hz. Peygamber'e ilk soru soran kişi olduğunu belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, 2001: XL, 79).

Bu hadiste; Hz. Âişe, kıyametin dehşetini anlatan âyet bağlamında o zaman insanların nerede olacağını Hz. Peygamber'e sormuştur. Hz. Peygamber de böyle bir sorunun daha önce hiç kimse tarafından sorulmadığını ifade ederek cevap vermiştir. Bilindiği üzere; Hz. Âişe, zekâsı, derin anlayışı, güçlü hafızası, ilme olan düşkünlüğü, Kur'an'ı Kerîm ve hadis/sünneti en iyi şekilde anlamaya çalışması gibi vasıfları sayesinde Hz. Peygamber'in yanında önemli bir konum elde etmişti (Kahraman, 2009: XLV, S. 2, ss. 76). Hz. Peygamber'in en çok sevdiği insan olan Hz. Âişe, bu sevginin verdiği rahatlık içinde âyetlerden anlamadığı yerleri Hz. Peygamber'e sormuştur. Nitekim yukarıdaki âyette Hz. Âişe, hiç kimsenin düşünemediği soruyu Hz. Peygamber'e yönelterek âyetin tefsirini öğrenmeye çalışmıştır.

b. Ahiret Hayatıyla İlgili Sorular

b. 1. Kıyamet Gününde Amellerin Sorgulanması

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hesabı konusunda kiminle münakaşa edilirse o kimse helak olmuştur." Bunun üzerine ben şöyle dedim:

Ey Allah'ın Rasûlü! Kur'an-ı Kerîm'de Allah şöyle buyurmuyor mu? “(O zaman) kimin kitâbı sağından verilirse, artık o kimsenin hesabı kolayca görülür” (İnşikak, 83/7–8). Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “O (hesap değil amellerin sahiplerine) arzıdır. Yoksa kim inceden inceye hesaba çekilirse helâk olur” (Buhârî, 1980: Tefsîr, 84; İlim, 36; Rikâk, 49; Müslim, 2006: Cennet, 18; Ebû Dâvûd, 1999: Cenâiz, 23; Tirmizî, t.y.: Tefsîr, 76; Nesâî, 2001: Tefsîr, 69; 84).

Buhârî (ö. 256/870), Kitâbu'l-İlim bölümünde bu hadisi naklederken “Bir şey duyan ve bunu anlamayan kimsenin başvurup sorması ve bunu öğrenmesi” şeklinde bir başlık atmıştır. Buhârî hadisin girişinde şöyle bir bilgi nakletmiştir: “Hz. Âişe bilmediği bir şey duyduğunda bunu öğrenmek için Hz. Peygamber'e müracaat ederdi” (Buhârî, 1980: İlim, 36).

İbn Hacer de bu hadisi şu şekilde değerlendirmektedir: “Bu hadisten Hz. Âişe'nin hadislerde kastedilen muradları anlamadaki hırsını görmekteyiz. Ayrıca Hz. Peygamber'in de ilmî konularda kendisine müracaat edilmesinden rahatsız olmadığını anlıyoruz. Keza bu hadisten münazaranın caiz olduğunu öğreniyoruz. Bunun yanında insanların hesaplarının kıyamette farklı farklı görüleceğini anlıyoruz” (İbn Hacer, 1379: I, 197; Ebû Gudde, 2001: 159–160).

Bu hadiste; Hz. Peygamber, kıyamet gününde ameli sorgulananın kurtulmasının zor olduğunu ifade etmiştir. Hz. Âişe de bu hadiste kastedilen muradı anlamaya gayret etmiştir. Hz. Peygamber de rivâyette ilgili gerekli açıklamayı O'na yapmıştır.

b. 2. Kâfirin Yaptığı İyiliğin Ahrette Kendisine Fayda Vermemesi

Hiz. Âişe şöyle buyurmuştur: “Ey Allah'ın Elçisi! İbn Cüd'ân cahiliye döneminde akrabasına yardım eder, fakirleri doyururdu. Acaba bu ona bir fayda verir mi?” dedim. Hz. Peygamber: “Hayır, fayda vermez, çünkü o hiçbir gün: Ya Rabbi! Kıyamet gününde benim günahlarımı bağışla, dememiştir” buyurdu (Müslim, 2006: İmân, 92; Ahmed b. Hanbel, 2001: XLI, 169–170; 381–382; İbn Belbân, 1993: II, 39–40).

Nevevî, bu hadisi değerlendirirken, rivâyette geçen İbn Cüd'ân kâfir olduğu için onun bu dünyada yaptığı iyiliklerin ahrette ona fayda vermeyeceğini ifade etmiştir. Hadiste geçen “O hiçbir gün: Ya Rabbi! Kıyamet gününde benim günahlarımı bağışla, dememiştir” ifadesinin anlamı, İbn Cüd'ân'ın ahiret inancının olmadığı ve kâfir olduğudur (Nevevî, 1929: III, 86). Dolayısıyla kıyamete inanmayan bir adamın; dünyada yaptığı hayırların ahrette kendisine hiçbir faydası yoktur.

Bu rivâyete göre, kadınlar Hz. Peygamber'e sadece kendi sorunlarıyla ilgili değil; aynı zamanda kâfirlerin durumlarına ait sorular da sormuşlardır. İbn Cüd'ân cahiliye döneminde zengin bir kabile reisi olup hayırsever birisidir. Hz. Âişe onun yaptığı iyiliklere dikkat çekmiş ve bu durumu Hz. Peygamber'e sormuştur.

b. 3. Ölünün Arkasından Bağırıp Çağırarak Ağlamamak

Hiz. Enes'ten rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber, kadınlardan biat aldığı anda ölünün arkasından feryatla ağlamamak üzere söz almıştı. Bunun üzerine kadınlar: “Ey

Allah'ın Elçisi! Cahiliye döneminde biz kadınlar beraberce ağlaşırdık. Şimdi de topluca ağlayabilir miyiz?" diye sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "İslâm'da toplu halde bir araya gelip ağlamak yoktur" buyurdu (Nesâî, 2001: Cenâiz, 15; Ahmed b. Hanbel, 2001: XX, 333; İbn Belbân, 1993: VII, 415-416).

Bu hadiste; kadınlar, toplu bir şekilde Hz. Peygamber'e cahiliye döneminin adetlerinden olan ölünün arkasından topluca feryad-u figan ederek ağlamak konusunu sormuşlardır. Hz. Peygamber, bu âdetin yanlış olduğunu ifade ederek, bu tür cahiliye geleneğinden kalma adetlerin terk edilmesi konusunda kadınlardan biat almıştır. Bu örnekte görüldüğü gibi; Hz. Peygamber, Müslümanların eğitimi konusunda erkek kadın ayrımı yapmaksızın herkesi eğitmeye, yanlış anlayışları düzeltmeye çalışmıştır. Bu rivayetten de anlaşıldığı kadınıyla bazen kadınların topluca Hz. Peygamber'e soru sorduğu da görülmektedir. Ayrıca bunların sadece bilgi edinme düzeyinde kalmadığı, anında uygulamaya konduğu da görülmektedir. Bu anlamda uygulamalı bir eğitim anlayışı geliştirildiği görülür (bkz. Oruç, 2010: 98-99).

c. Bakirenin Evlenme İzni

Hız. Aişe'nin azatlı kölesi Zekvân'ın naklettiğine göre; Hız. Aişe şöyle demiştir: Hız. Peygamber'e, ailesinin evlendireceği bir kızıdan nikâh hususunda izin alınıp alınmayacağını sordum. Hız. Peygamber şöyle cevap verdi: "Evet, ondan izin alınacak." Bunun üzerine ben kendisine: "Ama kız utanır", dedim. Hız. Peygamber: "Kız susarsa, işte bu onun iznidir" buyurdu (Müslim, 2006: Nikâh, 9; Buhârî, 1980: Nikâh, 41; Ahmed b. Hanbel, 2001: XLII, 199).

Hız. Aişe, Hız. Peygamber'e bakire kızın evlilik konusunda kendisinden izin alınıp alınmayacağı hususunu sormuş; Hız. Peygamber de ergenlik çağına varmış olan bakire kızdan izin alınmadan, danışılmadan evlendirilmeyeceğini belirtmiştir. Görüldüğü üzere, Hız. Peygamber evlilik gibi şahsi bir meselede kadının fikrinin alınması ve ona uyulmasını talep etmektedir (Aslan, 1996: 23).

d. Kadının Eşini Seçme Hakkı

Abdullah b. Büreyde'nin babasından aktardığına göre; bir genç kız Hız. Peygamber'e gelerek: "Babam beni sadece itibar kazanmak için erkek kardeşinin oğluluyla evlendirdi" dedi. Hız. Peygamber, yapılan evlilikten memnun olup olmadığını kızı sordu. Bunun üzerine kız: "Babamın yaptığı işe karşı değilim. Fakat babaların böyle yapmaya haklarının olmadığını kadımlarca bilinmesini istedim" dedi (İbn Mâce, t.y.: Nikâh, 12; Nesâî, 2001: Nikâh, 32; Ahmed b. Hanbel, 2001: XLI, 492; İbn Ebî Şeybe, 2006: VI, 20).

Bu rivâyette; genç bir kız, babasının kendi görüşünü sormadan onu evlendirmesi üzerine, babasının bu tavrından rahatsızlık duyarak Hız. Peygamber'e şikâyetinde bulunuyor. Bu hadis açıkça göstermiştir ki, kadın evleneceği kişiyi seçme hakkına sahiptir. Genç kadın, bu yanlış anlayışı düzeltmek için Hız. Peygamber'e sorarak bu durumun kadımlarca bilinmesini istemiştir.

e. Kocanın Eşine Cimrilik Yapması

Hz. Âişe'nin anlattığına göre; Ebû Sufyan'ın karısı Hind, bir gün Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Elçisi! Ebû Süfyân cimridir, bana ve çocuklarıma (malından harcamak için yeteri kadar para) vermemektedir. Ben de onun haberi olmadan onun malından alırım. Bu (gizlice aldıklarım) bana bir günah var mıdır?" diye sorar. Rasûlullah (s.a.v.): "Sana ve çocuklarına, örfe uygun olarak yetecek şeyleri al!" buyurmuştur (Buhârî, 1980: Nafakât, 9; Müslim, 2006: Akdiye, 4; İbn Mâce, t.y.: Ticârât, 65; Dârimî, 2000: Nikâh, 54; Ahmed b. Hanbel, 2001: XL, 279; 143-144).

Ebû Süfyân, cimri bir kişiliğe sahiptir. Karısı Hind de onun bu karakterini sevmektedir. Ama ailesine ve eşine bağlı bir hanımdır. Gizli bir şekilde kocasının parasından alıp harcamalar yapmaktadır. Ancak davranışının dinen bir mesuliyet içerip içermediği noktasında endişe taşımaktadır. Durumdan haberdar edilen Hz. Peygamber'in kendisine ekonomik şiddet uygulanan kadının, kocasının malından ihtiyacı kadar gizlice alıp harcamasının kadına günah olmayacağını belirtmesi manidardır.

f. Sağlıkla İlgili Soru

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre; Hz. Peygamber'in: "Çörekotu Sâm'dan başka her hastalığa şifadır" buyurduğunu işitmiştir. Hz. Âişe: "Sâm nedir?" diye sorması üzerine, Hz. Peygamber: "Sâm, ölümdür" buyurmuştur (Buhârî, 1980: Tıb, 7; İbn Mâce, t.y.: Tıb, 6).

Hadiste; Hz. Peygamber, çörekotunun sâm'dan başka her hastalığa ilaç olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe sâm'ın ne olduğunu sormuş, Hz. Peygamber de sâm'ın anlamının ölüm olduğunu belirtmiştir. Hz. Âişe'nin buradaki soru şekli, önceki soru sorma biçimlerinden farklıdır. Direkt olarak hadiste geçen, manası anlaşılmayan bir kelimenin anlamını sormuştur.

g. Kadının İhtiyacını Hz. Peygamber'e Arz etmesi

Hz. Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre; Zihnini meşgul eden, sorunu olan bir kadın, Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Elçisi! Sana (danışacak) bir hacetim var" dedi. Hz. Peygamber de "Ey falancanın annesi, yollardan hangisini dilersem bak da senin için hacetini göreyim" buyurmuştur. Ardından kadınla birlikte yollardan birisine çekildi ve kadın ihtiyacını arz etti (Müslim, 2006: Fezâil, 18; Ebû Dâvûd, 1999: Edeb, 13; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXI, 437).

Nevevî, bu rivâyeti değerlendirirken şöyle diyor: "Bu hadiste, Hz. Peygamber'in ihtiyaç sahibi bir kadınla ilgilenmesi, ihtiyacını görmesi ve baş başa kalarak sorusuna cevap vermesi O'nun tevazu sahibi olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in onunla baş başa kalması, yabancı kadınla halvet ettiği anlamına gelmez. Çünkü bu görüşme herkesin gelip geçtiği ve her ikisini de gördükleri bir yol üzerinde olmuştur. Kadının sorusu açıktan sorulmayacak bir şey olduğu için insanlar onun sözünü işitemiyorlardı" (Nevevî, 1929: V, 82-83; Ebû Gudde, 2001: 36).

Bu hadisten, Hz. Peygamber'in son derece mütevazı olduğu; ayrıca muhtaçların yardımına koştuğu, her türlü sorularına cevap verdiği sonucuna varılabilir.

Hız. Peygamber'in bu uygulaması, kadınların başkalarına açmaya çekindikleri özel problemlerini bile onunla paylaşabildiklerini ve Hız. Peygamber'in adeta bir psikolojik danışman gibi onlara rehberlik ettiğini göstermektedir. Örgün ve yaygın alanda din eğitimi veren kişilerin Hız. Peygamber'in bu tür uygulamalarını analiz ederek "dini danışmanlık" gibi bir misyonlarının olduğunu ve bu konuda gerekli donanıma sahip olmaları gerektiğini düşünmeleri gerekir.

Değişik başlıklar altında sıraladığımız alanlarla ilgili olarak sahâbî kadınların yönelttikleri sorular ve Hız. Peygamber'in onlara yaklaşımı değerlendirildiğinde kadının eğitimi ve sosyal hayata katılımı konusunda bizlere ışık tutacak çok zengin bir uygulama örnekliğiyle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

İslam eğitim tarihinde geç dönemlerde oluşan, kadının bir fitne unsuru olması, yanlış kadın-erkek ilişkileri gibi algıların çok ötesinde Hız. Peygamber döneminde kadın, mes-cide gelen, Hız. Peygamber'e her konuda soru soran, bu sorularında oluşmuş geleneksel kalıpların dışına çıkan, erkeklerle dinî ve fikrî tartışmalara girebilen bir yapıyla karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Hız. Peygamber'in sünnetini muhafaza ve tebliğde, sahâbî kadınların büyük hizmeti olmuştur. Kur'an ve sünneti öğrenme konusunda onlar da sahâbî erkekler kadar çaba göstermişlerdir. Sahâbî kadınlar, bir sorunla karşı karşıya kaldıklarında Hız. Peygamber'in huzuruna gelmişler, çekinmeden en mahrem konular dâhil olmak üzere, her konuyu rahatlıkla O'na sormuşlardır. Hatta Hız. Peygamber, daha fazla bilgi sahibi olmaları için kadınlara özel gün tayin etmiştir.

Hız. Peygamber, kendisine yöneltilen her soruya cevap vermiştir. Yanıtladığı sorularda farklı eğitim/öğretim metodları takip etmiştir. Bazı cevaplarda açıklama, bazılarında da soru sorma, tekrar, teşbih vb. metotlar kullanmıştır. Genelde verdiği cevaplar kısa ve öz olmuştur. Nitekim Hız. Peygamber'in bir özelliği de cevâmiu'l kelim (az kelimeyle çok mana ifade eden sözler söylemiş) olmasıdır.

İncelediğimiz rivâyetlerde Hız. Peygamber'e yöneltilen soruların çoğu fikhî bir soruna fetvâ bulmak amacıyla sorulmuştur. Bununla birlikte; Hız. Peygamber'e bakire kızın evlenme izni, kadının eşini seçme hakkı, herhangi bir âyetin tefsîri, kâfirin yaptığı iyiliğin kendisine ahirette fayda getirip getirmediği, çörek otunun faydası vb. çok çeşitli konularda kadınlar tarafından sorular yöneltilmiştir.

Soruların çoğu başta Hız. Âişe olmak üzere Hız. Peygamber'in eşleri tarafından sorulmuş veya bazı kadınlar sorularını Hız. Peygamber'in eşlerine iletmiş, onlar da Hız. Peygamber'e sormuşlardır. Aynı zamanda yabancı kadınlar da bizzat Hız. Peygamber'e gelerek merak ettikleri konuları sormuşlardır.

Hız. Peygamber'in kadınlara yönelik uygulamaları yaygın din eğitimi açısından ve Müslüman kadının toplumdaki yerini tespit açısından önemli ipuçları vermektedir. Daha çok dini danışmanlık şeklinde gerçekleşen ve sorunu olan kadınların, problemlerinin sıcaklığı geçmeden cevaplarını almaları ayrıca uygulamaya dönük konularda bizzat Hız. Peygamber tarafından bilgilendirilmeleri din eğitiminin etkinliği açısından tahlil edilmelidir.

Sonuç olarak; sahâbî kadın, daha sonraki dönemlerde oluşan olumsuz algının ötesinde Hz. Peygamber döneminde hak ettiği konumu elde etmiş ve hem İslâm'ı yaşama hem de bütün alanlarda özellikle de eğitimde sosyal hayatın içerisinde yer bulmada özgün bir yer edinmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel (2001). Müsned. (Thk. Şuayib Arnavut vd.), Beyrut: Müessesü'r-Risâle.
- Aslan, Recep (1996). Rasûlullah'ın İstişâreleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: UÜSBE.
- Aydın, Mehmet Zeki. (2004). Din Öğretiminde Yöntemler. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Aynî, Bedruddîn Mahmud b. Ahmed (2001). Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Bolelli, Nusrettin (1998). Kadınların Hadis İlmindeki Yeri. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (1980). el-Câmiu's-Sahîh. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye.
- Cevizci, Ahmet (2011). Eğitim Felsefesi. İstanbul: Say Yayınları.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman (2000). es-Sunen (Thk. Hüseyin Selîm Esed). Riyâd: Dâru'l-Muğnî.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (1999). es-Sunen. Riyâd: Beytu Efkâru'd-Devliyye.
- Ebû Gudde, Abdulfettah (2001). Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu. Çev.: Enbiya Yıldırım. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Erden, M. ve Akman, Y. (2008). Eğitim Psikolojisi. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Esed, Muhammed (2002). Kur'an Mesajı Meal-Tefsir. (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hatiboğlu, Mehmed Said (2009). Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti. Ankara: Otto Yayın.
- İbn Belbân, 'Alauddîn el-Fârisî (1993). Sahîhi İbni Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân. (Thk.: Şuayib Arnavut vd.). Beyrut: Müessesü'r-Risâle.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (2006). Musannef. (Thk.: Muhammed Avvâme). Cidde: Dâru'l-Kible.

- İbn Hacer, Şihâbuddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (1379). Fethu'l-bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî. (Thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd.). Beyrut: Dâru'l-Marife.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî (1970). Sahîhu İbn Huzeyme. (Thk.: Muhammed Mustafa el-A'zamî). Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (1993). Peygamberimize Sorulan İlginç Sorular. Çev.: Taceddin Uzun. Konya: Uysal Kitapevi.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd.(t.y.). es-Sunen. (Thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem (t.y.). Lisanu'l-Arab. Kahire: Dâru'l-Maarif.
- Kahraman, Abdullah (2009). "Kadın Fakihlerin Öncüsü: Hz. Aişe". Diyanet İlmî Dergi, Ankara, c. XLV, S. 2.
- Lapidus, M. I. (2005). İslam Toplumlari Tarihi-Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla. Çev.: Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mâlik b. Enes (2003). el-Muvatta', (Thk. Ebû Usame Selîm b. 'İyd), Amman.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (2006). Sahîhu Müslim. Riyâd: Dâru Tayyibe.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (2001). es-Sunen. (Thk.: Hasan Abdu'l-Menâim Şelbî), Müessesü'r-Risâle.
- Okiç, M. Tayyip (1981). İslâmiyette Kadın Öğretimi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Oruç, Cemil (2010). "İmam Gazâlî'nin Yaşadığı Döneme Kadar İslam Eğitiminin Yapısı ve Gazâlî'de Eğitimin İmkânı". Ekev Akademi Dergisi, Erzurum, 45/14.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şerefüddîn eş-Şafî (1929). Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî. Kahire: el-Matbatu Mısıriyye.
- Nicholson, R. A. (1979). A Literary History of the Arabs. London: Cambridge University Press.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (t.y.). es-Sunen. (Thk. Ahmed Muhammed Şakir). Beyrut: Dâru İhyâu't-Turasi'l-Arabîyye.
- Toksarı, Ali (1993). "Hz. Peygamber Devrinde Kadın". Diyanet İlmî Dergi, Ankara, c. XXIX, S. 4.
- Topaloğlu, Bekir (2004). İslam'da Kadın, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli (2000). Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri. Ankara: Kitâbiyât.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer (1993). el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs. (Thk. Alî Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim). Beyrut: Dâru'l-fikr.